

El bosc en la literatura andorrana

Josep Carles LAÍNEZ

Resum

El bosc com a tòpic literari podem analitzar-lo en tres períodes: en el primer, fins al segle XVIII, l'espai domèstic (en la seva majoria, rural) es contraposa al bosc, territori del perill. En un segon moment, el romanticisme capgira la consideració del bosc: comença a ser el lloc de la natura salvatge (vertadera, doncs) i d'espiritualitat, puix ja no tenim l'espai rural enfront del bosc, sinó l'espai urbà contraposat a l'espai natural. Per últim, el domini de la industrialització i la desaparició de zones rurals implica que el bosc torni a ser, en determinats gèneres, l'espai de l'amenaça. D'aquests períodes, que travessen les lletres occidentals, n'hi ha mostres en la literatura escrita al Principat d'Andorra.

Un paisatge és inherent a qualsevol obra literària. Pot no descriure's, com en molts poemes; l'haurem d'imaginar, com en una peça de teatre radiofònic –o, en l'actualitat, d'un *podcast*–; o el trobarem amb tots els ets i uts en una narració. No hi ha literatura sense espai, explícit o implícit, on es desenvolupi.

Ara bé, aquest paisatge, que sempre és un decorat, assumirà distinta potència depenent de la força que a través d'ell se'ns vulgui transmetre. No serà el mateix que actui com a mer teló de fons, que si està revestit d'un contingut simbòlic que ultrapassa la significació de l'obra literària. És d'aquesta potència –i, en molts casos, de la seva absència– de la qual ens hi ocuparem. Per això, en parlar del bosc en la literatura andorrana, navegarem per varis mars: el físic concret, el metafòric i el simbòlic (prou vegades el·líptic).

Andorra és un territori compacte, amb una fesomia natural molt concreta i, a grans trets, homògena: muntanyes, boscos, estanys, praderies, conreus, valls, rius... Tanmateix, des de les acaballes del segle XX, també gaudeix –o pateix...– d'una intensa vida urbana que a poc a poc transforma el país en una mena de ciutat-Estat: un Singapur o un Vaticà pirinencs. No debades, Rafael Tamarit (1900-1976), en el poema que comença "[Ya me voy de tus Valles]", del qual va oferir una mostra en el recull *Sostre i mosaic del Principat*, escriu l'any 1971:

*Ya me voy de tus Valles
con profunda tristeza.
Te absorbieron las calles,
Capital [sic] y riqueza...¹*

A petita (o a més que reduïdíssima) escala, trobem, en allò que la historiografia ha considerat *lletres andorranes*, exemples semblants als de qualsevol literatura major. Evidentment, no realitzaré un buidatge i la consegüent anàlisi de com apareix el bosc (i, col·laterals, altres espais de la natura) en totes les obres d'autoria andorrana de qualsevol gènere –un estudi d'aqueixes característiques seria l'objecte d'una tesi doctoral, i no d'un mer article–, però sí que miraré d'aportar dades per tal de capir quina ha estat la presència del bosc (i el seu context) en la literatura (i en la paraliteratura) andorrana, i, per descomptat, com ha evolucionat.

Literatura oral i tradicional

Hi ha una dicotomia inicial bàsica. Aquesta es produeix entre l'espai salvatge i l'espai domèstic.

Al llarg d'una sèrie de mil·lennis, i sobretot en determinades zones, les ciutats no existeixen, i ni tan sols grans nuclis de població. El que tenim, però, són uns terrenys domesticats per la força a la natura, i que formen part de la vida quotidiana d'un poble: la casa, l'hort, el cortal, els camps de conreu, el molí, el paller, la borda... No hi ha indústria, no hi ha conurbacions, no hi ha extraradis...: tot forma part de la natura. Ara bé, enllà d'aquest espai que continua pertanyent a la natura malgrat la seva major o menor urbanització de muralles cap a dintre, hi ha el terreny inexpugnable d'allò salvatge: el bosc o la mar, habitats per figures que porten a l'esgarripança, per ser monstres materials o perquè connecten el món dels vius amb el dels morts; en qualsevol dels casos, perquè suposen una amenaça.

Aquesta dicotomia espai domèstic versus espai salvatge (el bosc) –àmbits que se situen dins d'una mateixa concepció de la realitat– té en una tradició popular una translació directa, si més no metonímicament.

El Principat d'Andorra, igual com altres territoris dels Pirineus (de Navarra a Catalunya, tot passant per l'Aragó), disposa d'un dels denominats balls de l'os; en concret, de l'encampada ball de l'Ossa, que se celebra el dilluns de Carnaval. Es tracta d'una representació, entre el teatre de carrer espontani i el popular amb guió, que posa en escena –i en comunicació– dos universos: com suara dèiem, el domèstic i el feréstec.

Amb independència dels orígens i les transformacions d'aquesta mena de peces al llarg dels segles o dels mil·lennis, el conflicte que s'hi representa es produeix quan es dona, des del bosc cap a l'espai domèstic, l'emergència d'un dels elements que se suposen reclosos dins de la seva esfera pròpia. L'home pot internar-se en el bosc, però ho farà armat i sabent que l'aguaiten mil perills. D'altra banda, les criatures dels boscos, reals o mitològiques, no esperen res de bo dels humans, i saben que una eventual trobada pot conduir-los a la destrucció. L'ésser humà i els animals acostumen a conèixer els límits del territori que els corresponen, i el bosc no és el de l'excursió campestre, sinó el del risc. Igualment, les sendes que trepitgen els humans són la frontera del propi espai per a la majoria de les bèsties.

En el ball de l'Ossa, un animal d'aquestes característiques, procedent del bosc, traspasa la línia imaginària de respecte, interactua amb els elements dels humans, i és mort. El que hi ha darrere de l'os ja són conjectures: un antic personatge mitològic, un veritable animal d'aqueixes característiques, una reminiscència de l'encontre entre l'*Homo sapiens* i el de neandertal, un home del bosc mític (un ieti pirinenc), l'individu de pobles pagans quan el cristianisme ja s'havia imposat sobre Europa... Segui quin sigui l'origen, hi ha l'atàvica prevenció cap al bosc, en un moment, repetim, que tot l'univers humà pertanyia a la natura. Aquesta dualitat d'una representació popular que es perd en el temps l'observarem durant segles, i certificada per escrit durant gairebé un mil·lenni.

Edats mitjana i moderna

En el textos paraliteraris de l'edat mitjana i de l'inici de l'edat moderna, com ara el *Llibre de la terra d'Andorra* o el *Llibre de comptes dels sagristans de Santa Maria de Meritxell*, intuïm quina serà la presència del bosc —i com serà— en les lletres andorranes. Per exemple, un tal Miró, el 7 de maig de 1048, fa donació a Santa Maria de la Seu de totes les seves possessions a Sant Julià de Lòria i Llueneres, i es tracta: "de terras et vineas, cassas, cassalibus, ortis arboribus, hereys, palliaris, molinis".² Tres segles després, l'1 de juliol de 1332, el llavors veguer d'Andorra pel compte de Foix, Pere Arnau de Castellverdú, concedeix plena potestat als homes de les terres de les valls d'Andorra perquè ells mateixos puguin defensar "montaneam et adinprivia [...] prata et alia clausura".³

Més de mig mil·lenni després de la primera cita, el 20 de novembre de 1586, els sagristans de Santa Maria de Meritxell taxen diverses terres: una que "confronte am lo camí real de huna part y de altra part am tera de Ortel", també taxen "un prat situat a lo loch de Merixel anomenat lo prat de santa Maria confronte ab lo sementiri de santa Maria y ab lo camí que va de un veïnat y atre tros de prat", i també "un tros de terra [...] situada a lo conreu de Moleres".⁴

El que trobem en aquestes cites de textos jurídics és un fet suposat i conegut que ja aventuràvem: la vida quotidiana de dones i d'homes es desenvolupa en determinats espais que no són el bosc. Les possessions, els terrenys de compravenda, i els indrets valuosos no es localitzen dins de la floresta, sinó al costat mateix de les viles, dels camins, de les cases. Hi ha una prevenció cap al bosc per motius obvis que deduirem amb proves, ja al segle XVIII, en les dues referències clàssiques de l'escriptura andorrana.

Els dos clàssics del set-cents

Antoni Fiter i Rossell (1706-1748), al capítol primer del llibre primer del *Manual Digest* (1748) parla dels boscos andorrans fent-se ressò d'una tradició secular que es remuntava als temps dels paganismes europeus: l'existència d'una endevinadora, tipus de dona que solia "habitar en llochs, y paratges fragosos, horrorosos, Escaborosos, rodejats d'espessos boscos, y apartats de la Comuna Comunicació delas gents".⁵ Antoni Puig (1721-1805), en el seu *Polítar andorrà* (1763), curiosament, llevarà de la descripció l'adjectivació més subjectiva, i deixarà el fragment així: "habitar en llochs, y paratges fragosos, rodejats de espessos boscos";⁶ hi han desaparegut, doncs, "horrorosos" i "Escaborosos".

Ara bé, aquesta prevenció cap als boscos no implica deixar de reconèixer-ne la bellesa. I així, al capítol segon del llibre primer del *Manual Digest*, quan Fiter i Rossell està enumerant la geografia i localitats andorranes, realitza aquest comentari: "Las Montañas de las Valls son altísimas; producen bellísimos boscos de Pinos, Abetos, besurtes, Abellaneros, Vedolls y molta altra llena ô fusta per Obrar y fer foch".⁷ La muntanya, és clar, no s'ha de considerar un sinònim de bosc. Antoni Puig, de la seva banda, no va considerar aquestes dades dignes de figurar en el seu epítom.

Si érem no sé si manipuladors o atrevits, podríem aventurar que hi havia hagut, entre els pocs anys que passen entre Fiter i Rossell, i Puig, un suauíssim canvi conceptual envers la natura, i que els boscos ja no eren "horrorosos" i "escaborosos" per al segon, o almenys no li calia remarcar-ho. El vertader salt, però, es produeix en el vuit-cents.

El segle XIX

La riquesa dels boscos la va glossar també Tomàs Junoy (1782-1860), tot i que d'una manera força lleugera en la seva breuíssima *Relació sobre la vall d'Andorra* (1838): "En las montañas de Andorra se troban tots los arbres, arbustos, y plantas comestibles, y medicinales com en las demás montañas de Pirineu".⁸ Malauradament no trobem en les descripcions del provicari d'Anyós una sacsejada romàntica com la del pròleg al seu llibre, pinzellades que palesen un minse canvi de perspectiva en la consideració de la natura.

Diferent en certa mesura és el cas de Lluís Ignasi Fiter i Cava (1852-1902) en la seva *Història i novena de Nostra Senyora de Meritxell* (1874). Per al jesuïta nascut a la Seu d'Urgell, el sintagma "muntanyes d'Andorra" seria un sinònim del més conegut "valls d'Andorra", quant a la definició del territori, i d'aquelles parlarà a bastament en el seu llibre. Denomina "Reyna de las montañas andorranas"⁹ a la Mare de Déu de Meritxell; li atribueix a la patrona d'Andorra un canvi del temps atmosfèric per tal de protegir les valls d'una incursió francesa camí d'Espanya l'any 1808: "a pesar de no veure's aquell dia cap núvol, tant bon punt fet lo vot, se cubrí'l cel, y a la tarda y nit caygué en la montaña tant gran nevada, que obligà a la columna francesa a recular";¹⁰ o les personalitza quan comenta que "semblava que las montañas se alegravan de tanta devoció, y que prenían part en las plegarias"¹¹ el dia que va establir-se a Andorra la Vella el noviciat de la Companyia de Jesús de la província d'Aragó. Ara bé, els boscos, com a tals, no hi apareixen, sí la muntanya, a bastament, com a ens que englobaria tot allò que de destacable hi ha en la natura del país.

Al segle XIX, a més a més, es produeix l'inici de l'excursionisme, i Andorra es veurà visitada per viatgers catalans, espanyols, francesos, anglesos..., molts dels quals deixaran impressió escrita de llurs curses pel país. La sensibilitat cap a la natura com a espai oposat a l'urbà, com a lloc que ha esdevingut recer, el trobem, més que en ningú, en l'anglès Hepburn Ballantine, qui va deixar per escrit la impressió que li produïa el Principat: "[Andorra] despertava a dintre meu la visió de muntanyes grises i desolades, que amagaven de la resta del món un país mig fabulós habitat per personatges que només podrien trobar-se en una antiga llegenda".¹² Prenguem nota dels adjectius, que no són pas especificatius, sinó explicatius ("grises" i "desolades"). De fet, unes dècades abans, en concret el dia 21 d'agost de 1858, el metge francès Alfred Tonnellé (1831-1858) va escriure al seu diari de viatge pels Pirineus en ruta

d'Andorra la Vella a Canillo: "Ja no es veuen boscos a Andorra; tots estan destruïts";¹³ el viatge només hi fa esment que les falde de les muntanyes "es troben recobertes de petits avets".¹⁴

El segle xx

Arribem al segle xx. La Generació de l'Ideal, fonamentalment poètica, es va caracteritzar per l'assumpció de la naturalesa com a marc creatiu. S'hi afegeix també que es tracta d'un grup d'escriptors amb característiques semblants, sobretot en la coincidència d'haver trobat en Andorra un recer. Aquesta fascinació per un país "pur" en la seva natura i en la seva catalanitat lingüística i cultural els va portar a una suspensió del judici crític, la qual cosa es reflecteix en bona còpia de poemes i des de diferents angles.

Ara bé, hi ha un encantament cap a la natura, però en molts d'ells, el bosc no hi compareix, i, si ho fa, està desproveït dels aspectes singulars i característics. Així, per exemple, Rafael Tamarit, en el poema "Geografia humana" del seu llibre adés citat, també passa revista als valors naturals d'Andorra, entre els quals, evidentment, s'ocupa del bosc:

*S'hi troben boscos espessos,
el pi silvestre i negrós,
els fermes avets muntanyesos,
albes, roures en redós;
i entre la fauna i la flora
llebres, martes i esquirols,
porcs senglars, guineus alhora,
l'isard, l'àliga, els voltors.
La flor de neu o edelweis,
clavells de pastor, violetes,
de margarides un feix,
maduixes i campanetes.*¹⁵

La naturalesa, doncs, al servei del país i de la seva lloa.

Rosend Marsol i Clua, *Sícoris* (1922-2006), és el gran cantor popular d'Andorra, enlluernat per la bellesa natural i monumental del país. D'aquesta manera, les parròquies, els monuments, les festes, les tradicions, els cels, els núvols, el Valira, les valls... tenen el seu espai en els poemes de Sícoris...; tot llevat dels boscos.

El mateix ocorre amb els primerencs poemes de Josefina Obiols (1955), que ben bé podria pertànyer a una altra generació, però que per l'alè dels seus versos i per la data d'escriptura (als 12 i 13 anys de l'autora, molts d'ells) els situem aquí. En *Pensaments* (1996) ens va oferir un ampli recull que abraça des dels seus poemes de la fi de la infància fins a la dècada dels noranta del segle passat. En general, traspuen un esperit primaveral envers la naturalesa, tot i que el bosc hi apareix poc, i com a límit que cal superar, com en el poema "La princesa canta" de 1972:

Rosa meravel·la
trena que es desfà
cantava una princesa
i un rossinyol, bosc enllà.¹⁶

El contrapunt a aquests noms serà Esteve Albert (1914-1995). En poemes escrits abans i després del seu aterratge al Principat d'Andorra, proporcionarà el corpus més abundant de textos on els boscos apareixen, i ho fan des de diferents perspectives. Per exemple, com a metàfora del jo o de la vida ("[Quan m'endinso pel bosc entre l'espessa]"¹⁷), com a personatge ("[Totes les fonts saben el teu nom]"¹⁸), com a exemple de capteniment i digne d'homenatge ("Al bosc"¹⁹ i "Al bosc sacerdotal"²⁰), com a espai englobador ("A una pedra"²¹), com a indret paradisiac ("Migdiada al bosc"²²)... L'única cosa és que aquests poemes esmentats pertanyen a un sol llibre, pòstum, *Invocacions i advocacions*, escrit entre 1933 i 1952, val a dir, abans de la seva vinguda a Andorra.

El segle XXI

Dels poetes que han publicat la part més àmplia de llur producció a partir de l'any 2000, o s'hi han donat a conèixer, el més emblemàtic per la seva intensitat de captura del paisatge és Manel Gibert (1966), sobretot en formes poètiques preses de la lírica japonesa (com ara el haiku i el tanka).

En l'àmbit de la narrativa, descobrim una ocupació de l'espai atàvic del bosc o de la natura més feréstega en novel·les del gènere negre d'Albert Villaró, com ara *Blau de Prússia* (2006), o de Joan Janer i Rossell (1957), com ara *El misteri de la pluja de foc* (2010).

Conclusions

En tota la literatura antiga (segles XIV-XVIII), l'espai domèstic es contraposava al bosc (i amb espai domèstic em refereixo a tots aquells àmbits de què podia fer donació un propietari als segles X o XI). Aquesta dicotomia no és privativa d'Andorra per les seves condicions naturals, ni tampoc de l'edat mitjana, puix en la escassa novel·lística llatina ja trobem el bosc com a espai dels perills innominables.

El romanticisme suposa un capgirament de la consideració del bosc: comença a ser el lloc de la natura salvatge, d'allò que no ha estat trepitjat per l'ésser humà, de la violència i alhora de la puresa, és un lloc al qual cal anar per embeure-se'n. Aquesta sensibilitat també arribà a la literatura andorrana, ni que sigui en un parell de detalls. No és casual, evidentment, que la idealització del bosc sigui paral·lela a la Revolució industrial i a l'inici del control i l'explotació dels recursos naturals. Açò portarà a un canvi de forces: ja no tindrem l'espai domèstic enfront del bosc, sinó l'espai urbà contraposat a l'espai natural, encara que aquest ja no sigui veritablement salvatge. La natura esdevé el terreny on la sensibilitat pot aflorar millor.

Ara bé, quan el bosc és reivindicat, del romanticisme ençà, la contrapart negativa ha de traslladar-se i no és estrany que comencem a detectar-la en determinats espais periurbans, o als barris de les ciutats en creixement continu. En aquest sentit, l'aparició del gènere negre ja no vinculat a les grans urbs, sinó a la zona rural, no deixa ser una mena de *colonització* de

l'únic territori que quedava verge de la maldat humana (literàriament parlant, és clar). La natura ha sortit perdent. Hem perdut el romanticisme.

Pel contrari, i tot i que no afecti la literatura andorrana, la visió de la mar no ha sofert canvis en l'imaginari, i continua estant el lloc de l'amenaça; per això, al segle XIX hi ha *Moby Dick* (1851) de Herman Melville (1819-1891), i al segle XX *Tauró* (*Jaws* [Mandíbules], 1974) de Peter Benchley (1940-2006). La dulcificació relativa de la mar sempre s'ha produït a la vora de la platja (l'àmplia novel·lística sobre surf, per exemple).

Josep Carles Láinez,
escriptor, lingüista i teòleg

Notes

- 1- TAMARIT, Rafael *Sostre i Mosaic del Principat*. Andorra la Vella. Edició de l'autor, 1971, p. 28.
- 2- *El llibre de la terra. Un llibre de privilegis*. Andorra la Vella, Arxiu Històric Nacional, 1997, p. 138.
- 3- *Ibidem*, p. 161.
- 4- RIERA I SIMÓ, Joan *Santa Maria de Meritxell, centre agrícola i ramader. El llibre de comptes dels sagristans 1500-1653*. Andorra la Vella: Editorial Andorra, 1988, p. 83.
- 5- FITER I ROSSELL, Antoni *Manual Digest*. Andorra la Vella: Consell General d'Andorra, 1987, p. 30.
- 6- PUIG, Antoni *Polítar andorrà*. Andorra la Vella: Conselleria d'Educació i Cultura, 1983, p. 18.
- 7- FITER I ROSSELL, Antoni *Op. cit.*, p. 39.
- 8- JUNOY, Tomàs *Relació sobre la vall de Andorra*. Andorra la Vella: Promocions Literàries, 1983, p. 42.
- 9- FITER, Lluís Ignasi *Historia y novena de Nostra Senyora de Meritxell*. Barcelona: Atenes A. G., 1921 [1874], p. 93.
- 10- *Ibidem*, p. 69.
- 11- *Ibidem*, p. 82.
- 12- HEPBURN, Ballantine *Una croada als Pirineus (1894)*. Pròleg, traducció i edició d'Anna Camps i Xavier Campillo. Tremp: Garsineu, 1993, p. 39.
- 13- TONNELLÉ, Alfred *Tres mesos als Pirineus*. Traducció i edició de Josep Maria Cuenca Flores. Tremp, Garsineu, 2000, p. 143.
- 14- *Ídem*.
- 15- TAMARIT, Rafael *Op. cit.*, p. 22-23.
- 16- OBIOLS, Josefina *Pensaments*. Andorra la Vella: Estudi 24, 1996, p. 56.
- 17- ALBERT I CORP, Esteve *Obra poètica*. Andorra la Vella: Editorial Andorra, s. d., p. 11.
- 18- *Ibidem*, p. 12.
- 19- *Ibidem*, p. 22.
- 20- *Ibidem*, p. 25.
- 21- *Ibidem*, p. 23.
- 22- *Ibidem*, p. 24.